

KICHIK VA O'RTA BIZNES RIVOJIGA SOLIQ IMTIYOZLARI TA'SIRINI BAHOLASH.

Bekbergenov G'ayrat Shuxratovich
Bank moliya akademiyasi magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada mahalliy amaliyotda soliq imtiyozlari samaradorligini baholashning zamonaviy yondashuvlarini ishlab chiqish maqsadida rivojlangan mamlakatlarda qo'llaniladigan soliq imtiyozlari samaradorligini baholashning asosiy usullari, ularning afzalliklari va kamchiliklari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: rag'batlantiruvchi soliqlar, soliq imtiyozlarining samaradorligi, soliq krediti, tadqiqot va ishlanmalar.

Zamonaviy sharoitda soliqqa tortishning asosiy maqsadlari zaruriy byudjet daromadlarini ta'minlashdan tashqari, iqtisodiyotdagi ijobiy tendentsiyalarni rag'batlantirish, fan-texnika taraqqiyotining asosi bo'lgan innovatsion va yuqori texnologiyali ishlab chiqarishlarni rivojlantirish va iqtisodiyotning rivojlanishini ta'minlashdan iborat. Ishlab chiqaruvchilarning ichki va tashqi bozordagi raqobatbardoshligi. So'nggi yillarda mamlakatimizda ushbu yo'nalishda soliq imtiyozlari bo'yicha bir qator ishlar amalga oshirildi: innovatsion va yuqori texnologiyali mahsulotlarni ishlab chiqaruvchilar uchun QQS solig'i bo'yicha imtiyozlar, foyda solig'i bo'yicha qo'shimcha soliq imtiyozlari joriy etildi davlat reestri va boshqalar.

Imtiyozlarni uzaytirish yoki maqsadga muvofiqligi to'g'risida qaror qabul qilishda soliq imtiyozlarini bekor qilish, ularning samaradorligini baholash muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, mamlakatimizda rasmiy darajada soliq imtiyozlarini rivojlantirishga urinishlarga qaramay, samaradorligini baholash metodologiyasi mavjud emas. Ko'pincha samaradorlik to'g'risida qaror ushbu imtiyozdan foydalangan xo'jalik yurituvchi sub'ektlar soniga qarab qabul qilinadi.

Bunda soliq imtiyozlaridan foydalanish va ularning samaradorligini baholashda salmoqli tajriba to'plagan xorijiy mamlakatlar amaliyotiga murojaat qilish maqsadga muvofiqdir.

Rivojlangan mamlakatlar sanoati zamonaviy asbob-uskunalar bilan to'yinganlik bosqichidan o'tganini hisobga olib, yuqori texnologiyalar va innovatsion mahsulotlar ishlab chiqarish soliq imtiyozlarida birinchi o'ringa qo'yilmoqda, bu esa ilmiy-tadqiqot va ishlanmalar hajmiga bevosita bog'liq xarajatlari. Jon Klark va Erik Arnold o'z

hisobotlarida soliq imtiyozlarini joriy etishning quyidagi oqibatlarini hisobga olishni taklif qiladilar¹

- birinchi darajali ta'sirlar — soliq imtiyozlarining ilmiy-tadqiqot ishlariga xarajatlarning oshishiga bevosita ta'siri;
- ikkinchi darajali ta'sirlar - innovatsiya natijasi darajasiga ta'sir qilish (innovatsion mahsulotlarni sotish ulushini oshirish);
- uchinchi darajali ta'sirlar - makroiqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'sir qilish: iqtisodiy o'sish, hosildorlik, "garov ta'siri" (silovers).

Shuningdek, birinchi va ikkinchi darajali ta'sirlar asosan korxonada miqyosida, uchinchi darajali ta'sirlar esa milliy yoki xalqaro iqtisodiy darajada namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, bu ko'rsatkichlar bir-biri bilan chambarchas bog'liq va bir-birini mustahkamlashi mumkin. Salbiy o'sish qiymati soliq imtiyozlari shunchaki ilmiy-tadqiqot ishlarini xususiy moliyalashtirish o'rnini bosishini anglatadi; agar natija nolga teng bo'lsa, soliq imtiyozlari ilmiy-tadqiqot ishlarini xususiy moliyalashtirishni to'ldiradi; ijobiy qiymatga ega bo'lgan soliq imtiyozlari xususiy moliyalashtirishni oshiradi. Biroq, soliq imtiyozlari xususiy moliyalashtirishni almashtirmasligi, balki to'ldirishi va oshirishi kerak. Innovatsion mahsulotga kelsak, tahlilchilar uni baholashga ishonishadi. Sanoatni rivojlantirish uchun soliq imtiyozlari natijasida xarajatlarni to'g'ridan-to'g'ri oshirishning ishonchli usullari va hisob-kitoblariga asoslanmagan, lekin ko'pincha har doim ham ob'ektiv bo'lmagan so'rovlar va ekspert baholariga asoslanadi.

Makroiqtisodiy ko'rsatkichlarga ko'plab omillar ta'sirini hisobga olish zarurati va ularni baholashdagi qiyinchiliklar tufayli makroiqtisodiy darajadagi soliq imtiyozlarining ta'sirini tahlil qilish kamroq qo'llaniladi.

Per Mohnen va Boris Lokshin ilmiy-tadqiqot ishlarini rag'batlantirishning soliq ta'sirini baholash bo'yicha o'z hisobotlarida quyidagi yondashuv va usullardan foydalanishni taklif qiladilar (rasmga muvofiq)²

Iqtisodiy samaradorlik	To'liq tahlil “xarajatlar-foydalar”	Umumiy iqtisodiy muvozanat tahlili
Faoliyat xarajatlari va soliq subsidiyalarining o'sish nisbati (BFTB) (soliq sezgirligi ko'effitsienti)		Ish haqiga ta'siri
		Balanslangan byudjet
		Ochiq savdo

¹ John Clark and Eric Arnold, Evaluation of Fiscal R&D Incentives, Report to CREST OMC Panel, Technopolis, September 2005, p.5

² Per Mohnen va Boris Lokshin, Ar-ge soliq rag'batlantirish siyosati samarali bo'lishi uchun nima kerak? Taqdimot RD soliq imtiyozlarini baholash bo'yicha ekspertlar guruhi seminariga, Evropa Komissiyasi, Bryussel, 2008 yil 6 oktyabr

Tadqiqot va ishlanmalar uchun soliq imtiyozlarining ta'sirini baholash. Iqtisodiy samaradorlikni baholashda soliq imtiyozlari natijasida ilmiy-tadqiqot va ishlanmalar xarajatlarining ko'payishi.

Ilmiy-tadqiqot va ishlanmalar xarajatlarining ularning narxiga nisbatan egiluvchanligining baholari. Ko'pgina iqtisodiy tadqiqotlar intellektual mulk ob'ektlariga (xususan, moddiy aktivlarga-asbob-uskunalar, binolar, inshootlarga) investitsiyalar va ushbu turdagi kapitalning o'rtacha og'irlikdagi narxi o'rtasidagi funksional bog'liqlikni tushuntirishga harakat qiladi. Yo'qotilgan daromadlar (soliq subsidiyalari) miqdori korporativ soliq tushumlarining stratifikatsiyalangan namunasidan olingan soliq to'lovchi darajasidagi ma'lumotlarga asoslanib, yuridik shaxslardan olinadigan daromad solig'ining mikro-simulyatsiya modelidan foydalangan holda hisoblab chiqiladi. Ushbu modelning asosiy afzalligi soliq o'zgaruvchalligining o'zaro ta'sirini hisobga olish, soliq imtiyozlarini boshqa davrlarga o'tkazish va daromadli va zarar ko'ruvchi tashkilotlarni farqlashdir.

Ushbu baholashda imtiyozlar quyidagilarni anglatadi:

-ilmiy-tadqiqot va ishlanmalarga jalb qilingan kapitalning kengayishi bilan birga ishlab chiqarish hajmining oshishi;

-sof tarqalish effektlari-bilimlarni tarqatish, korxonaning boshqa daromadlari (masalan, patentlarni sotishdan). Xarajatlarning asosiy tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat:

- davlat soliq tushumlarining yo'qolishi;

- munosabati bilan korxonaga uchun yuzaga keladigan ro'yxatga olish xarajatlari soliq imtiyozlaridagi o'zgarishlar;

- davlat organlarining ma'muriy xarajatlari, amalga oshirish tadqiqot ishlanmalarini rag'batlantirish dasturlarini amalga oshirish uchun mavjud soliqqa tortish tizimida ilmiy-tadqiqot xarajatlarining jozibadorlik darajasini baholash

Evropa Ittifoqi mamlakatlari uchun ekspertlar tomonidan olib borilgan hisob-kitoblar natijalari shuni ko'rsatadiki, Chexiya, Portugaliya va Ispaniyada ilmiy-tadqiqot ishlari uchun eng saxiy soliq imtiyozlari qo'llaniladi.

- korporativ soliqning ichki stavkasidan foydalangan holda, intellektual mulk sohasidagi faoliyatga soliq yukini ortiqcha baholashga olib keladigan yopiq iqtisodiyot holatini ko'rib chiqadi (intellektual mulkning harakatchanligini, ikki baravar soliqqa tortilishning oldini olish mexanizmlarini hisobga olmaydi); soliqqa tortish);

- progressiv soliqqa tortish sharoitida, rentabelligi past yoki foyda keltirmaydigan kompaniyalar uchun ishlaymaydi;

- soliq cheklovlarini hisobga olmaydi (maksimalni belgilashda joriy yilda hisobga olinishi mumkin bo'lgan miqdor);

- soliq tizimining samaradorligini baholashga imkon bermaydi;

- hisob-kitobda faqat yuridik shaxslardan olinadigan daromad solig'i qo'llaniladi (boshqa soliqlar hisobga olinmaydi).

Xorijiy amaliyotda soliq imtiyozlari samaradorligini baholashda kvazi-eksperimental usullardan ham foydalaniladi. Ulardan foydalanish juda oddiy, garchi ularning kamchiliklari bo'lishiga qaramasdan. Ushbu usullar statistik ma'lumotlarni tahlil qilishga asoslangan, ammo soliq kreditidagi o'zgarishlarning ta'sirini simulyatsiya qilishga imkon bermaydi va uzoq muddatli va qisqa muddatli ta'sirlarni hisobga olmaydi. Kvazi-eksperimental usullarning asosi sifatida taqdim etilgan imtiyozlar tadqiqot xarajatlariga ta'sir ko'rsatadimi yoki yo'qmi,

qo'shimcha baholash uchun imtiyozlar joriy etilishidan oldin va keyin ilmiy-tadqiqot faoliyati faoliyati to'g'risidagi ma'lumotlarni baholash kiradi. Soliq kreditining ta'siri korxonalarining innovatsiyalarga munosabat darajasini hisobga olgan holda, nazorat guruhlari yordamida aniqlanadi. Misol uchun, ilmiy- tadqiqot xarajatlarining o'sish sur'atlari imtiyozlar uchun ariza bergan va ariza bermagan kompaniyalar o'rtasida taqqoslanadi. Ushbu yondashuvga ko'ra, ikki guruh o'rtasidagi har qanday o'zgarish soliq imtiyozlarining ta'siri bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Bu kompaniyalarni tegishli guruhlarga to'g'ri tasniflash uchun kompaniyaning xususiyatlari to'g'risida ishonchli ma'lumotlar va soliq qoidalari bo'yicha aniq ma'lumotlarni talab qiladi.

Shunday qilib, rivojlangan mamlakatlarda qo'llaniladigan taqdim etilgan usullarning o'ziga xos afzalliklari va kamchiliklari mavjud. Shu bilan birga, soliq imtiyozlari samaradorligini aniqlashda yagona yondashuv mavjud emas. Usulni tanlash iqtisodiyotning tuzilishi va rivojlanish darajasiga, baholashning an'anaviy yondashuvlariga va ijtimoiy ahamiyatiga bog'liq. Bunday holda, Belarus Respublikasi Larus, soliq imtiyozlari samaradorligini baholashda o'z tajribasi yo'qligi sababli, zamonaviy voqelikni hisobga olgan holda samaradorlikni baholashning o'z metodologiyasini yaratish uchun rivojlangan mamlakatlar tajribasidan foydalanish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Po'latov, S., & Farmonov, I. (2023). The Role and Significance of Internal Audit as an Effective System of Internal Control in Business Entities.
2. Khurshid Gafurov. (2021). Economic Performance of Kazakhstan and Uzbekistan Since Independence: Impacts of Selected Economic Policies and Institutions. Conference paper: Uzbekistan on The Way to Third Renaissance: Harmony of Ethnocultural, Historical and Economic Aspects. «Innovatsion rivojlanish nashryoti. <https://doi.org/10.54613/001069>
3. Nishonkulov Shohruhxon, & Gafurov Khurshid. (2023). THE IMPACT OF UZBEKISTAN'S FOREIGN DEBT ON THE GROSS DOMESTIC PRODUCT. QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 1(1), 265–267. <https://doi.org/10.54613/ku.v1i1.431>.

4. Xursanaliyev, B. (2023). KICHIK VA YIRIK BIZNESNI BOSHQARISHNING ILG'OR XORIJIY TAJRIBALARI. QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 7, 28-30.
5. Boburmirzo, X., & Abbasxon, Y. (2022, March). O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA KICHIK BIZNES FAOLIYATINING RIVOJLANISH TAHLILI. In E Conference Zone (pp. 168-170).
6. Xursanaliyev, B. (2022). KICHIK BIZNESNING RIVOJLANISH FENOMENI. *Xorazm Ma'mun akademiyasi xabarnomasi*.
7. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi- Toshkent: G'afur G'ulom nashriyot a. uyi 2020.- 640 b.
8. Nazrullaevna, M. G. (2021). Management Mechanisms for Innovative Activities in Economic Systems. *Central Asian Journal of Innovations on Tourism Management and Finance*, 2(11), 31-35.
9. Мелибаева, Г. (2021). Иқтисодиётни диверсификациялаш шароитида тижорат банк активлари самарадорлигини ошириш масалалари. *Общество и инновации*, 2(4/S), 282-291.